

De Vreemdeling

'En dus zijn we allemaal vreemdelingen.' De vreemdelingenhaat in de smeltkroes Europa heeft veel diepere wortels dan zelfverzekerde beleidsmakers en opiniërende geesten denken: Frits de Lange over de theorie van Julia Kristeva.

Julia Kristeva schrijft leuk over vreemdelingen. In haar boek *Etrangers à nous-mêmes* geen borrelpraat, geen preek en geen nota-taal, maar zowel koele analyse als morele hartstocht. Het is een ernstig boek geworden over het tot smeltkroes van culturen geworden Europa. Maar het is ook een hoogst poëtisch boek, dat behalve over kolonialisme en racisme gaat over Dante en Bach.

Kristeva staat te boek als een van de theoretica's van de 'écriture féminine' in Frankrijk. Een stroming in het avant-garde denken waarin Kristeva samen met Luce Irigaray en Hélène Cixous in een ingewikkelde combinatie van structuralisme, psycho-analyse en feminisme de taal aftast op haar verborgen vrouwelijke betekenissen. Niets voor simpele geesten dus. Wie zich aan *Etrangers à nous-mêmes* waagt, komt er tot zijn verrassing geen woord filosofenfrans in tegen. Het is geen schools boek, meer een soort autobiografie. Het gaat over vreemdelingen, maar ook over Kristeva zelf.

Madame Tout le Monde

Julia Kristeva is Bulgaarse van origine. In 1966 kwam ze als achttienjarige, briljante studente met een stipendium naar Parijs om daar haar studie voort te zetten. Ze is er gebleven en opgeklommen tot een van de leidende theoretici van het moderne Franse denken.

Dit voorjaar bracht zij voor het eerst weer een bezoek aan Bulgarije, maar nu als Frans staatsburger en persoonlijk begeleider van François Mitterrand op staatsbezoek. Kristeva heeft het gemaakt in haar nieuwe gastland, en voelt zich daar als vreemdelinge zo gastvrij onthaald dat ze Frankrijk in haar nieuwe boek nog eens uitdrukkelijk over de bol aait. Nergens voel je je meer vreemdeling dan in Frankrijk, schrijft ze weliswaar eerst. Ook al ben je er legaal en administratief geaccepteerd, in je poging binnen te dringen in de Franse cultuur stuit je al gauw op

een nagenoeg ondoordringbaar sociaal weefsel. In Frankrijk word je nooit geassimileerd zoals in Duitsland, of getoleerd zoals in angelsaksische landen. Ook de subtiele finesses van de Franse taal blijven ontoegankelijk. En wie hardnekkig vasthoudt aan zijn eigen eetgewoontes en afwijkt van de Franse keuken begaat een onvergeeflijke zonde tegen de universele - Franse - smaak.

Maar, voegt Kristeva er vervolgens complimenteuzen aan toe: nergens ben je beter af als vreemdeling dan in Frankrijk. Juist als niet geassimileerd en niet geaccepteerd ben je voor de Fransman een blijvend object van fascinatie en verwondering. 'Men merkt je op, men spreekt over je, men haat of bewondert je, of beide tegelijk. Maar nooit ben je een banale of te verwaarlozen presentie, een Monsieur of Madame Tout-le-Monde.'

Als vreemdeling ben je een curiositeit, er wordt om je heen gelopen en je wordt besnuffeld. Soms gromt de Fransman daarbij en laat zijn tanden zien (Jean-Marie Le Pen), maar meestal wil hij alleen maar met je spelen. Ook dat is vernederend, maar het kan veel erger. Slechts een enkele keer wordt een vreemdeling als culturele bijzonderheid door de Franse natie geannexeerd en als zo weinig Franse, maar o zo excentrieke nationale held geëerd. Een gelukkig lot dat Ionesco, Cioran en Beckett bijvoorbeeld trof. En Picasso, samen met Rodin de enige artiest die in Parijs een museum voor zich alleen heeft. Terwijl een zo door en door Franse Matisse dat niet wordt gegund.

Toccata en fuga

Julia Kristeva behoort tot de happy few van geluksvogels, die het als vreemdeling hebben gemaakt. Haar positie als Bulgaars intellectueel is in menig opzicht niet te vergelijken met die van een Turks arbeider. Wie kritiek op haar boek wil leveren, kan hier inzetten. Hooft zij met een muzikaal ontwikkeld oor niet te gre-

tig een welluidend geheel in de Europese cultuurkarakafonie van dit moment? Zij vergelijkt de 'melting pot' van Europa met de toccata's en fuga's van Bach, die de verscheidenheid van stemmen handhaven en in een eindeloos spel ze zelfs beurtelings accentueren, maar die de verschillen uiteindelijk allemaal weer hermenen in een harmonie die geen van de stemmen geweld aandoet.

Toch moet ook de argwanende lezer erkennen dat Kristeva in de 'toccata en fuga van de vreemdeling' waarmee haar boek opent, getuigt van een grote gevoeligheid voor de situatie van de vreemdeling, en dat zij oog heeft voor zowel de trots en het geluk, als voor de pijn en de woede van de ontheemde. Ieder die meer dan toerist is geweest in het buitenland zal zich herkennen in Kristeva's beschrijving van de vreemdeling, die wordt overvallen door onverklaarbare aanvallen van melancholie.

Vreemdelingen verenigt u

Kristeva moet indertijd als vreemdeling zelf behoorlijk haar neus hebben gestoten. Voor haar zijn de 'vrienden' die zich op de kersvers gearriveerde vreemdeling storten of paternalisten (die je zo goed begrijpen), of paranoïden (die zich zelf ook uitgesloten voelen en voor hun leed bij een 'echte' vreemdeling begrip denken te kunnen ontvangen), of perversen (die van je ontheemd zijn misbruik maken en je tot morele of zelfs seksuele slavernij willen brengen).

Is het dan maar niet beter om je heil bij je landgenoten in den vreemde te zoeken? Vreemdelingen aller landen, verenigt u? Pas op, zegt Kristeva, ongetwijfeld weer uit eigen ervaring: wie zichzelf uitgesloten voelt, wordt zelf ook tegenover anderen exclusief. Nergens is er meer religieus fanatisme en cultureel fundamentalisme te vinden dan bij enclaves landgenoten in den vreemde.

Kristeva spreekt en schrijft een briljant

soort Frans. Maar toch verwoordt ze de ervaring hoe de taalbarrière een vreemdeling tot vreemde kan maken. Over het eerste gebrekkige gestuntel in de taal van je gastland, dat je gesprekspartner verleidt om in kleutertaal te antwoorden en je zo vernederend te verkinderlijken, ben je gauw heen. Een stadium verder hoort men je welwillend aan en noemt je fouten 'charmant'. Maar ook al beheers je daarna behendig je nieuwe idioom, dan nog blijft de geadopteerde taal een kunsttaal, een taalprothese. Al sprekend blijft er een stilte in je heersen, die sommigen ook werkelijk tot zwijgen verleidt: zij storten zich op de handarbeid, in de sport, op het krijgen van kinderen enzovoort. Handelingen waarbij je duidelijk laat merken dat je er bent, maar waarbij je tenminste niets hoeft te zeggen. Kristeva spreekt in dit verband van de 'anesthesie van de persoonlijkheid', waaraan de vreemdeling wordt onderworpen. Wie daar doorheen weet te breken, blijft spreken, ook al kan hij nooit het gevoel onderdrukken dat hij een soort algebra hanteert.

Taalprobleem

Julia Kristeva wijst er ook op, hoe schaamteloos vrij men als vreemdeling kan worden in het toegeëigende idioom van het gastland. Je durft onbekommerd dingen te zeggen die anderen niet over hun lippen zouden kunnen krijgen. De vreemdeling die zijn taalgrenzen heeft overschreden lijkt in veel gevallen ook in seksueel opzicht geen barrières meer te kennen. Een fenomeen dat Kristeva niet aan de vrije zeden in het land van herkomst noch aan de opgelopen frustraties in het gastland, maar in de eerste plaats aan het taalprobleem wenst te verbinden. Ook al spreek je je nieuwe taal goed, dan nog kent jouw onderbewuste, dat je doen en denken beïnvloedt, het nieuwe idioom niet. Een vreemdeling weet daarom vaak letterlijk niet wat hij zegt. Daarom, verklaart Kristeva verder, zijn vreemdelingen in hun nieuwe taal ook maar zelden creatief, en hebben zij vaak het gevoel dat zij ook bij de meest welgeslaagde formulering toch uiteindelijk maar retoriek hebben geproduceerd, verloren in het luchtledige.

Hoe Kristeva's vreemdelingschap zelf ook door de regels heenschermert, haar boek wil geen biecht zijn of literaire zelfconfessie, maar heeft een moreel en politiek doel. Kristeva wenst ermee een bijdrage te leveren aan de mentaliteitsverschuiving die Europa nodig heeft nu het tot een kaleidoscoop van culturen is geworden. Een veelkeurige cocktail van mensen die grenzen overschrijden en anders willen zijn, maar daarbij ook zichzelf willen blijven. Hoe zullen zij ooit samen kunnen leven?

Om die vraag te beantwoorden moet je afstand nemen van de directe emotie, de kortzichtige moraal en het korte-termijndenken onder politieke beleidsdruk die het vreemdelingsvraagstuk teisteren. Kristeva doet dat, en buigt zich breedvoelig over de archieven van het Europese denken. Hoe hebben onze voorouders over de vreemdeling in hun midden ge-

Julia Kristeva: 'Als vreemdeling ben je in Frankrijk een curiositeit, er wordt om je gepraat.'

dacht? Kristeva deinst niet terug voor een paar duizend jaar als zij benieuwd is naar een antwoord op die vraag. Afstand nemen, ver weg kijken, dat is voor haar een morele eis en geen hersengymnastiek. Het onderzoek naar de houding tegenover vreemdelingen sinds het oude Griekenland tot en met de Franse verlichting beschouwt Kristeva dan ook niet als een luxe vrucht van studeerkamerabstractie, maar als een concrete bijdrage aan het praktische en soms triviale vreemdelingenvraagstuk. Door de vondsten maar ook de impasse van onze voorouders in gedachten present te houden kunnen onze primaire houdingen van afkeer of onverschilligheid, maar ook onze willekeurige beleidsbeslissingen op zijn minst gematigd dan wel gewijzigd worden.

Onconventionele bijbeluitleg

Kristeva wijdt een opmerkelijk hoofdstuk aan de bijbelse gastvrijheid voor de vreemdeling, die verder gaat dan het bekende 'Een vreemdeling zult gij niet onderdrukken, noch hem benauwen, want gij zijt vreemdelingen geweest in het land Egypte' uit Exodus 22:21.

Een uitgebreide uitleg van het boek Ruth aan de hand van de talmoad laat zien hoe wonderlijk in de stamboom van David de vreemde figuur van Ruth wordt geassimileerd. Ruth, een Moabitische nog wel, vrucht van de incest die Lot met zijn dochters pleegde. De joodse conceptie van soevereiniteit berust zo mede in de verworpene, de onwaardige, de outlaw. De vreemdeling woont niet alleen in Israëls midden, maar zit het in het bloed. Israël, concludeert Kristeva, heeft de ander in zichzelf, voordat de vraag of hij ontvangen moet worden of niet ook maar

worden gesteld kan. Een permanente, rusteloze ondervraging van zichzelf kenmerkt daarom het jodendom.

Elke theoloog die in is voor een onconventionele bijbeluitleg, zal van Kristeva's exegese smullen. Ook haar lezing van de brieven van Paulus, de kosmopoliet, jood uit de joden, Romeins burger met een hellenistische vorming maar een rabbijnse opleiding, is verrassend.

Paulus' prediking is een evangelie van en voor vreemdelingen geweest, toont Kristeva aan. Een christen is voor de apostel een burger op de grens van twee werelden, zo houdt hij zijn gemeentes die stuk voor stuk bestaan uit marginalen, bijwoners en vreemdelingen in de Grieks-Romeinse wereld, voor. Deze gelovigen staan voor Paulus met één been in deze eon (tijdvak), maar al met het andere in de komende eon, het Rijk van God. Paulus is daarmee een geniaal psycholoog, concludeert Kristeva. Door zo naadloos in zijn theologie bij het verscheurde zelfgevoel van zijn gehoor aan te sluiten, kon het zich getroost, bevestigd en bemoeidigd voelen door de verzekering dat deze gespletenheid geen miserabel lot is maar een door God geleide reis van de ene wereld naar de andere, van het rijk van de zonde naar de nieuwe schepping in Christus.

De christen is een pelgrim, reiziger tussen twee werelden. En dat ook letterlijk. De eerste gastvrije ontvangst van vreemdelingen in Europa had plaats in hospitia, hotels voor reizende vromen op pelgrimage. De gelovige is lid van de ene wereldkerk, de Ecclesia die geen groeps- of landsgrenzen meer kent. Een revolutie in het vreemdelingenbeleid van de mensheid, nu niet alleen de elite (de stoïcijnen) maar ook de massa van het kerkvolk

e heen gelopen en je wordt besnuffeld.'

leerde universeel te denken. Maar onder-
tussen moesten de pelgrims wel hun ge-
loofsbriefjes aan hun gastadres overhan-
digen, en bleef de deur voor niet-christe-
nen dicht. Er blijven grenzen.

Kristeva illustreert hiermee de dubbel-
zinnige moraal van het christendom. Het
mes van de religie snijdt blijkbaar aan
twee kanten. Enerzijds breekt het christe-
lijke geloof telkens weer de bekrompen
vreemdelingenhaat open met zijn univer-
sialistische spiritualiteit. Maar ander-
zijds is het ook de bron van een inquisitie
die de wereld opdeelt in ketters en vro-
men, vijand en vriend, vreemdeling en
soortgenoot. En dan is het de beurt van
de politiek om de wijste te zijn en op
bezonnen wijze de xenofobie in te per-
ken. Het geloof moet soms de politiek
redden, maar ook het omgekeerde komt
voor.

Een fragiel ik

Kristeva vindt de godsdienst een te ambi-
valent wankel vloertje om er een vreem-
delingenethiek voor deze tijd op te bou-
wen. Zij zoekt liever naar een geseccu-
lariseerd fundament voor de moraal. Van-
daar haar aandacht voor het humanisti-
sche kosmopolitisme van Thomas More
en Erasmus, de bevrijdende zelfspot in de
satire van Rabelais en Diderot, en vooral
voor de subtiële twijfel van Montaigne.
In diens onopgesmukte eerlijkheid en
schaamteloze zelfanalyse ziet Kristeva de
eerste bouwsteen voor een moderne
vreemdelingenethiek aangedragen.
Montaigne ontdekte met verbazing zijn
individuele ik, maar vond desondanks
dat hij weinig reden had om er trots op te
zijn. Hij vond zichzelf maar een schamel
en tegenstrijdig wezen, dat hem telkens

opnieuw bevreemde. 'Ik onderscheid
mij evenveel van mijzelf als van een
ander, ik ben een dubbele en vreemde
voor mijzelf', schreef hij in zijn *Essais*. En
als hij in 1562 op de markt in Rouen voor
het eerst een stel kersvers uit Brazilië
geïmporteerde oerwoudindianen te zien
krijgt, wil hij ze beslist geen barbaren
meer noemen. 'Wij overtreffen hen in alle
soorten barbarij', oordeelt Montaigne bij
die gelegenheid, zichzelf maar al te goed
kennende. Zijn universalisme berustte
niet meer in een theologisch beroep op de
Schepper-God, maar op de kennis van
zijn eigen, fragiele ik, dat hem net zo
vreemd is als dat van anderen. Montaig-
ne zaaide zo het zaadje in de aarde van de
moderne tijd, waarvan wij de vruchten
kunnen plukken, nu een beroep op de
godsdienst niet meer bindend is voor alle
mensen. Wie zijn eigen barbarij onder
ogen ziet, accepteert ook de ander als
vreemdeling – zie daar Kristeva's vreem-
delingenethiek in een notedop.

Vreemdelingen

Hoe Kristeva het tolerante universalisme
ook bewondert, de basis voor haar
vreemdelingenethiek zoekt ze toch eer-
der in het moeizame vertrouwd raken met
onze eigen instincten, de emoties en bi-
zarre spookbeelden van ons onderbe-
wuste, dan in de vlakke verdraagzaam-
heid van enkele elitaire geesten, eerder in
de kelder van ons mens-zijn dan op zol-
der, liever bij Freud dan bij Kant. Wie
durft te erkennen dat hij een vreemde is
voor zichzelf, wie met Freud van de
'unheimliche Fremdheit' van zijn eigen
zielediepten overtuigd is, zal ook ande-
ren niet meer als vreemdeling brandmer-
ken, maar als anderen bij zichzelf toela-
ten. 'De ander, dat is mijn eigen onbe-
wuste. Wij zijn onze eigen vreemdeling.
Het vreemde is in mij, dus zijn wij alle-
maal vreemdelingen. En als ikzelf vreem-
deling ben, zijn er voor mij geen vreemde-
lingen meer.'

Aldus Kristeva, die in een extreem indivi-
dualisme, dat zich niet vastbijt in zijn
eigenwijsheid maar zich bewust wordt
van zijn malaises, de basis ziet voor een
nieuw kosmopolitisme waar Europa wel
bij zal varen. Wie zijn eigen ik durft uit te
kleden en zijn eigen naaktheid in de
spiegel ziet, lacht ook niet meer om dat
van anderen.

Wie zichzelf zo fragiel en onzeker kan
blootgeven als Kristeva het wenst en
doet, moet wel stevig in zijn schoenen
staan. Twijfelen aan zichzelf is een voor-
recht dat een vreemdeling zich immers
maar moeilijk kan permitteren. Dat hoeft
hij ook niet, zal Kristeva antwoorden.
Het is juist de gezeten inwoner van het
gastland die zichzelf moet leren te relati-
veren, niet de gast. Maar is de vreemde-
lingenhaat die Kristeva daarmee wil uit-
bannen juist niet de ziekte van wankel-
geesten, bij wie een oproep om zichzelf
als vreemdeling te beschouwen koste wat
kost verdrongen zal worden?

Frits de Lange

Julia Kristeva: *Etrangers à nous-mêmes*, uitgave
Fayard.

VAN DER BRUGGEN

Godsbewijs

We waren nauwelijks 14 jaar oud,
zaten in de derde klas van het Klein
Seminarie en kregen tijdens de gods-
dienstles de zogenaamde godsbe-
wijzen te verhapstukken. Blijkbaar
waren onze opvoeders van mening
dat toekomstige levieten niet vroeg
genoeg van Gods bestaan overtuigd
konden raken; een vruchteloze on-
derneming, daar apologetische
spitsvondigheden ons op die leeftijd
minder interesseerden dan de op-
stelling van het klas-elftal of de avon-
turen van Old Shatterhand.

De ongevraagde bewijsstukken wer-
den ons aangereikt door een lange,
broodmagere, bejaarde priesterdo-
cent, wiens humeurigheid deed ver-
moeden dat Gods existentie hem
meer kommer dan vreugde had be-
rokkend. Uit zijn waterdichte betoog
herinner ik me slechts deze raadsel-
achtige zin: 'Een trein die van eeu-
wigheid aan het rijden is, is nergens.'
Basta.

Dat er omwille van het godsbestaan
een geheel treinstel teloor moest
gaan, ging ons te ver. 'Ja maar me-
neer, hij moet toch ergens zijn?',
begon er een. 'Nergens, zeg ik u!'
'Ja, maar...', waagde een ander. De
Nunk – zo noemden we hem – kwam
van de lessenaar, trad op de weer-
barsteling toe en verkocht hem een
klinkende oorvijg; een krachtig argu-
ment dat de klas mokkend deed
zwijgen.

Thans me verdiepend in boeken van
mannen als Richard Dawkins, Ste-
phen Hawking, Hubert Reeves en
Paul Davies, prijs ik de Nunk zalig
omdat hij reeds lang naar God is
opgegaan. Geavanceerde kern- en
astrofysici hebben de bewijsbaar-
heid van een persoonlijke God danig
ondermijnd. 'Hij mag er zijn', zegt een
van hen, 'maar als verklaring van het
universum is hij overbodig.' Het zoeken
is thans naar de superkracht, de
bundeling van alle natuurkrachten,
die oorzaak is van al het bestaande
en die op zichzelf uit het niets ont-
staan kan zijn.

Momenteel wordt er bij het Europees
Centrum voor Kernfysisch onder-
zoek (CERN) een nieuw toestel
(LEP) in gebruik genomen dat
's werelds grootste onderzoeksin-
strument naar de bouw van de mate-
rie genoemd wordt. De bouwkosten
bedroegen 1,6 miljard. Verwacht
wordt dat uit de hevige collisionen van
kerndeeltjes, nieuwe en diepere ken-
nis verkregen wordt omtrent de
bouwstenen van het heelal. Wordt er
wellicht opnieuw een poot onder
Gods troon weggezaagd?

Piet van der Bruggen